

УДК 159.9.075

1. Загальна психологія; психологія особистості

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДАТНОСТІ ДО САМОАНАЛІЗУ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

Подкоритова Л. О., к.психол.н., доцент кафедри психології та педагогіки
Брезденюк А. О., магістр групи ППм-12-1 кафедри психології та педагогіки

Хмельницький національний університет

У статті представлено результати емпіричного дослідження здатності до самоаналізу у студентів-психологів як майбутніх фахівців соціономічної сфери. Виявлено, що досліджувані мають переважно середній і низький рівень здатності до самоаналізу.

Ключові слова: самоаналіз, здатність до самоаналізу, рефлексивність, студент-психолог, соціономічна сфера, ясність Я-концепції, квазірефлексія, інтроспекція, системна релфлексія.

В статье представлены результаты эмпирического исследования способности к самоанализу у студентов-психологов как будущих специалистов социономической сферы. Обнаружено, что у исследуемых в основном средний и низкий уровни рефлексии.

Ключевые слова: самоанализ, способность к самоанализу, рефлексивность, студент, социономическая сфера, ясность Я-концепции, квазирефлексия, интроспекция, системная релфлексия.

Podkorytova L. O., Brezdeniuk A.O. THE EMPIRIC RESEARCH OF THE SELF-ANALYSIS ABILITY OF SOCIONOMIC SPHERE FUTURE SPECIALISTS

The results of empiric research of the level of self-analysis ability of students-psychologists as future specialists of socionomic sphere are presented in the article. It has been found out that the level of reflection of investigated students is average.

Key words: self-analysis, self-analysis ability, reflectivity, student, socionomic sphere, clearness of self-conception, quasi-reflection, introspection, systemic reflection.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти покликана формувати професійно компетентну, всебічно розвинену та самодостатню особистість. Під час формування професійного компоненту особистості майбутніх фахівців соціономічної сфери, зокрема студентів-психологів це питання набуває особливої важливості, адже особистість психолога є основою його професійної діяльності та запорукою успішної самореалізації. На сучасному етапі розвитку суспільства від психолога вимагають постійної роботи над собою та безперервного саморозвитку та самовдосконалення, яке неможливе без самодослідження та конструктивного самоаналізу. І саме студентському віку особливо притаманна схильність до самоаналізу та самопізнання. При цьому у науковій літературі мало емпіричних досліджень самоаналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї проблеми самоаналізу займалися: І. Бех, М. Боришевський, Л. Виготський, О. Главацька, В. Зінченко, І. Зязюн, С. Максименко, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Г. Щедровицький, К. Хорні, Л. Аврамчук, Л. Терлецька та ін. Однак багато питань щодо самоаналізу потребують більш поглибленого розгляду, зокрема особливості його виникнення, систематизація і конкретизація даних щодо цього феномену, вплив самоаналізу на формування особистості, зокрема її професіоналізації та інше. Зокрема становить інтерес актуальний рівень здатності до самоаналізу у студентів, які навчаються за соціономічним спрямуванням (психологи, соціальні працівники, педагоги та ін.).

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження здатності до самоаналізу у студентів-психологів.

Методи дослідження: опитувальники; аналіз продуктів діяльності; анкетування.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день у науковій літературі нами, на жаль, не знайдені спеціальні діагностичні методики, спрямовані на дослідження безпосередньо самоаналізу. Тому, на основі аналізу теоретичних джерел та діагностичних методик, за досліджуваною проблемою, нами була виокремлена низка критеріїв визначення рівня здатності до

самоаналізу у студентів: ясність і чіткість уявлення про себе; здатність спрямовувати власну пізнавальну активність на себе; здатність зосереджуватися на власному стані; здатність подивитися на себе збоку; здатність до деталізації образу Я; уміння бачити себе цілісно; уміння робити відповідні узагальнення щодо себе; загальна логічність у самодослідженні і його висновках.

У науковій літературі були знайдені такі відповідності між критеріями здатності до самоаналізу та наявними діагностичними інструментами:

– ясність уявлення про себе – ясність Я-концепції, за Д. Кемпбеллом [3, с. 16];

– здатність спрямовувати власну пізнавальну активність на себе – цій здатності відповідає загальна рефлексивність, за О. Карповим [2];

– здатність зосереджуватися на власному стані – цьому критерію відповідає інтроспекція, за Д. Леонт'євим) [4];

– здатність подивитися на себе збоку – системна рефлексія за Д. Леонт'євим [4].

Спираючись на відповідність критеріям здатності до самоаналізу, застосовність для групового дослідження, а також високий рівень валідності і надійності, нами були обрані такі методи дослідження:

1. Опитувальники:

- методика «Визначення ясності Я-концепції» (SCC) – для дослідження ясності уявлення про себе [3, с. 16];

- опитувальник рефлексивності О. Карпова – для дослідження здатності спрямовувати власну пізнавальну активність на себе (загальна рефлексивність) [2];

- опитувальник «Диференціальний тип рефлексії» (Д. Леонт'єв) – для дослідження таких критеріїв здатності для самоаналізу як: здатність зосереджуватися на власному стані (інтроспекція); здатність подивитися на себе збоку (системна рефлексія) [4].

2. Аналіз продуктів діяльності – аналіз навчальних завдань-самоаналізів, які студенти виконували під час вивчення дисциплін «Диференційна

психологія» [1, с. 2–3] та «Основи психокорекції з практикумом групової психокорекції» [5, с. 15] – для виявлення загальної здатності до самоаналізу, а також таких його критеріїв як здатність до деталізації образу Я і уміння бачити себе цілісно; уміння робити відповідні узагальнення щодо себе; загальна логічність у самодослідженні і його висновках.

3. Анкетування. Для дослідження ставлення студентів до самоаналізу і доцільності його розвитку у процесі навчання була розроблена анкета «Ставлення студентів до завдань-самоаналізів».

Дослідження проводилось у Хмельницькому національному університеті. У дослідженні взяли участь 68 студентів спеціальності «Психологія».

Нижче подано результати дослідження за кожною методикою.

Опитувальник «Визначення ясності Я-концепції» (SCC) [3, с. 16] спрямований для дослідження ступеня усвідомленості уявлення про самого себе. У нашому дослідженні він був використаний для вивчення такого критерію здатності до самоаналізу як ясність і чіткість уявлення про себе.

Результати дослідження за цим опитувальником подано у таблиці 1:

Таблиця 1 – Узагальнені результати за методикою «Визначення ясності Я-концепції» (критерій здатності до самоаналізу – ясність і чіткість уявлення про самого себе)

Курс	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
I курс	0%	62%	38%
II курс	3%	61%	36%
III курс	0%	67%	33%
V курс	0%	44%	57%
Загалом	2%	60%	38%

Як видно з таблиці 1, низький рівень ясності Я-концепції мають 2% досліджуваних; середній – 60% досліджуваних та у 38% досліджуваних був виявлений високий рівень ясності Я-концепції. Суттєвих відмінностей за показником ясності Я-концепції у студентів різних курсів не спостерігається: у всіх дослідних підвбірках переважає середній рівень ясності Я-концепції,

серед студентів 2-го курсу є навіть 3% досліджуваних з низьким рівнем досліджуваного показника; і лише у студентів 5-го курсу (рисунок – 2.5) високий рівень ясності Я-концепції дещо переважає над середнім (57% – високий і 43% – середній рівень). Такий результат можна пов'язати з тим, що студенти 5-го курсу вже пройшли значну кількість спеціалізованих психологічних занять, тренінгів, протягом яких досліджували і пізнавали себе, здійснювали самоаналіз. Студентам із низькою ясністю Я-концепції притаманна залежність від соціального середовища, вища ясність Я-концепції пов'язана з вищою самооцінкою і свідомістю.

У цілому, отримані дані свідчать про середній рівень здатності до самоаналізу у студентів за таким критерієм, як ясність уявлення про себе.

«Опитувальник рефлексивності Карпова» [2] спрямований на дослідження такого критерію здатності до самоаналізу як здатність спрямовувати власну пізнавальну активність на себе. Загальні результати за цією методикою представлені у таблиці 2.

Таблиця 2 – Узагальнені результати за методикою «Опитувальник рефлексивності Карпова» (критерій здатності до самоаналізу здатність спрямовувати власну пізнавальну активність на себе)

Курс	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
I курс	14%	86%	0%
II курс	13%	81%	6%
III курс	22%	45%	33%
V курс	0%	100%	0%
Загалом	7%	80%	7%

Як можна побачити з таблиці 2, у 13% відсотків досліджуваних виявлено низький рівень розвитку рефлексивності; у 80% – середній, і лише у 7% досліджуваних виявлено високий рівень розвитку рефлексивності. Аналіз результатів між курсами вказує на відсутність суттєвих змін у здатності студентів зосереджувати власну пізнавальну діяльність на собі в залежності від курсу навчання, однак найкращі показники за досліджуваним критерієм

виявлені у студентів 3-го курсу. Таким чином, можна говорити, що рефлексивність як здатність спрямовувати власну пізнавальну активність на себе у досліджуваних студентів-психологів потребує розвитку.

Опитувальник «Диференціальний тип рефлексії» [4] передбачає dbdxtyuz таких критеріїв здатності до самоаналізу: здатність зосереджуватися на власному стані (інтроспекція); здатність подивитися на себе збоку (системна рефлексія), а також виявлення рівня квазірефлексії як проблеми у здатності до самоаналізу. Розглянемо результати за кожним показником (таблиці 3, 4, 5).

Таблиця 3 – Узагальнені результати за показником «Системна рефлексія» (критерій здатності до самоаналізу – здатність подивитися на себе збоку)

Курс	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
I курс	29%	57%	14%
II курс	16%	74%	10%
III курс	22%	22%	56%
V курс	0%	86%	14%
Загалом	19%	63%	18%

Як видно з таблиці 3, у 63% досліджуваних переважає середній рівень розвитку системної рефлексії, у 19% низький і у 18% високий рівень розвитку системної рефлексії. Отже рівень здатності самоаналізу за критерієм здатність подивитися на себе збоку (системна рефлексія, за Д. Леонтьєвим) у переважній більшості досліджуваних на середньому рівні.

Таблиця 4 – Загальний результат за показником «Інтроспекція» (критерій здатності до самоаналізу – здатність зосереджуватися на власному стані)

Курс	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
I курс	29%	57%	14%
II курс	16%	74%	10%
III курс	11%	67%	22%
V курс	0%	86%	14%
Загалом	3%	71%	26%

Як видно з таблиці 4, у наших досліджуваних переважає середній рівень розвитку інтроспекції (71%), у 26% досліджуваних виявлено високий рівень розвитку та у 3% – низький. Суттєвих відмінностей за досліджуваним показником у студентів різних курсів навчання не спостерігається.

Отже, у досліджуваній вибірці переважає середній рівень розвитку самоаналізу, за критерієм «здатність зосереджуватися на власному стані (інтроспекція, за Д. Леонтьєвим).

Результати дослідження за показником – «Квазірефлексія» представлено у таблиці 5.

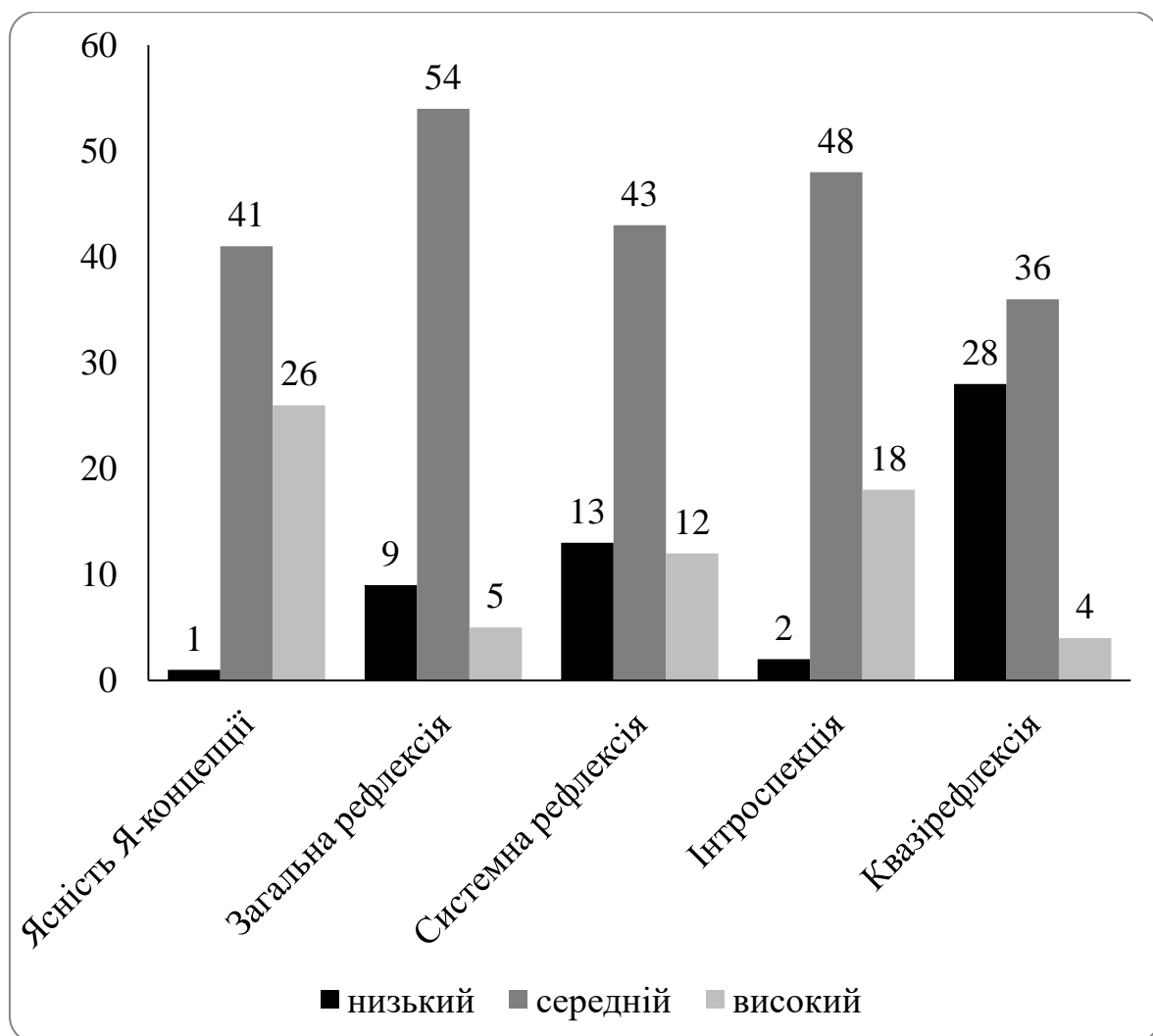
Таблиця 5 – Загальний результат за показником «Квазірефлексія»

Курс	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
I курс	29	57	14
II курс	16	74	10
III курс	33	56	11
V курс	43	43	14
Загалом	41	53	6

Як можна побачити у таблиці 5, за показником «квазірефлексія» у досліджуваній вибірці прослідковується суттєве переважання середнього (53%) та низького (41%) рівнів розвитку квазірефлексії. Результати досліджуваних усіх курсів подібні. Однак, варто відзначити, що найбільший відсоток високих показників за цим квазірефлексією у студентів 3-го і 5-го курсу, що може бути обумовлено кризами, обумовленими циклами навчання у ВНЗ, а саме криза середини навчання і криза випускника, коли студенти часто занурюються у надмірний і часто негативно забарвлений самоаналіз. Зокрема студенти 3-го курсу схильні аналізувати власну відповідність обраному фаху, а студенти 5-го курсу замислюються над майбутніми перспективами [5].

Оскільки рівень квазірефлексії переважно середній (53%) та низький (41%), можна говорити про те, що у наших досліджуваних такі проблеми у самоаналізі як спрямованість на те, що не стосується актуальної життєвої ситуації і відрив від неї проявлені у незначній мірі.

Узагальнені результати за всіма, використаними у дослідженні, опитувальниками, представлені на рисунку 1.

Рисунк 1 – Узагальнені результати за всіма опитувальниками

Як видно з рисунку 1, за всіма показниками, переважає середній рівень здатності до самоаналізу. Найбільш кількість досліджуваних виявлена за показниками ясності Я-концепції (ясність і чіткість уявлення про себе) – 26%, а також системної рефлексії (здатність подивитися на себе з боку) – 43%. Цікаво, що за цим же критерієм виявлена і значна кількість досліджуваних з низьким рівнем (13%). Найнижчими є показники за квазірефлексією – 28% досліджуваних.

За результатами опитувальників було також здійснено кореляційний аналіз, результати якого представлено у таблиці 6.

Таблиця 6 – Показники кореляції між досліджуваними показниками

	Системна рефлексія	Загальна рефлексивність	Ясність Я- концепції	Квазі- рефлексія
Інтроспекція	-0,04	-0,11	-0,31	0,30
Системна рефлексія		-0,07	0,15	0,06
Загальна рефлексивність			0,08	0,1
Ясність Я- концепції				-0,28

Як можна побачити з таблиці 6, більшість визначених коефіцієнтів кореляції є статистично незначущими. Статистично значущими є: від’ємні кореляція між рівнем інтроспекції та ясністю Я-концепції (-0,3) та ясністю Я-концепції і квазірефлексією (-0,28); додатна між інтроспекцією та квазірефлексією (0,3). Від’ємна кореляція є між інтроспекцією та загальною рефлексивністю як здатністю спрямовувати власну пізнавальну активність на себе (-0,28). Незначуща, але додатна кореляція виявлена між системною рефлексією і ясністю Я-концепції. Такі показники можуть свідчити про те, що надмірна інтроспекція як здатність зосереджуватися на собі може призводити до відриву від реальності і переходу до квазірефлексії, що, в свою чергу, буде ускладнювати ясність і чіткість бачення себе та здатність подивитися на себе з боку (системна рефлексія).

Аналіз продуктів діяльності студентів, а саме аналіз навчальних завдань-самоаналізів, які студенти виконували під час вивчення дисциплін «Диференційна психологія» та «Основи психокорекції з практикумом групової психокорекції».

Критеріями оцінки робіт були такі показники як: глибина самоаналізу, деталізація, чіткість, логічність, відповідність вимогам, творчість, здатність робити узагальнені висновки щодо себе. Ці показники відповідають таким визначеним нами критеріям здатності до самоаналізу у студентів як – здатність до деталізації образу Я і, одночасно, уміння бачити себе цілісно; уміння робити відповідні узагальнення щодо себе; загальна логічність у самодослідженні і його висновках. Аналіз кожного критерію здійснювався за 5-ти бальною

шкалою. Відповідно проводився розподіл результатів від низького до високого показника: 1-6 балів – дуже низький рівень розвитку здатності до самоаналізу; 7–12 балів – низький; 13–18 балів – середній; 19–24 бали – вище середнього; 25–30 балів високий.

Відповідно до кількості набраних балів ми оцінювали рівень розвитку самоаналізу. Було виявлено, що у 2% рівень здатності до самоаналізу досліджуваних високий і у 80% – вище середнього.

За допомогою аналізу продуктів діяльності були досліджені такі критерії здатності до самоаналізу як здатність до деталізації образу Я; уміння бачити себе цілісно; чіткість уявлення про себе; уміння робити відповідні узагальнення щодо себе; загальна логічність у самодослідженні і його висновках. Середні показники за цими критеріями представлено у таблиці 2.6.

Таблиця 7 – Середні показники за критеріями здатності до самоаналізу за результатами аналізу навчальних завдань-самоаналізів

Глибина	Деталізація	Чіткість	Логічність	Здатність робити узагальнюючі висновки
3,5	3,5	3,9	4	3,75

Як можна побачити з таблиці 7, у наших досліджуваних найбільш вираженими є такі критерії як логічність і чіткість. Досліджувані також здатність робити узагальнюючі висновки. Глибина і деталізація здатності до самоаналізу виражені дещо нижче.

За даними всіх методів дослідження можна зробити такі узагальнення:

За результатами опитувальників виявлено, що рівень здатності студентів-психологів знаходиться переважно на середньому рівні. Є також досліджувані з низьким і високим рівнем цієї здатності.

За результатами аналізу продуктів діяльності (завдань-самоаналізів), було виявлено, що рівень здатності до самоаналізу знаходиться на досить високому рівні (20% показали високий і 80% – вище середнього рівень розвитку самоаналізу). «Завдання-самоаналізи» у переважній більшості студентів були виконані на високому рівні, з гарною деталізацією.

Така невідповідність результатів, отриманих за опитувальниками і аналізом продуктів діяльності може бути пов'язана з тим, що доволі високі показники за результатами аналізу завдань-самоаналізів студентів свідчать про бажання та зацікавленість студентів у самоаналізі. Але у зв'язку з тим, що заняття самоаналізом у переважної більшості студентів є несистемним та певною мірою непрофесійним показники самоаналізу за результатами опитувальників на середньому та низькому рівні.

Результати анкетування показали значний інтерес досліджуваних до самоаналізу і відповідних завдань. Зокрема 90% студентів подобається виконувати завдання спрямовані на самоаналіз, 98% опитаних студентів вважають що їм необхідно розвивати здатність до самоаналізу та 69% студентів вважають що необхідно збільшити кількість завдань, спрямованих на самоаналіз, у навчальному процесі.

За окремими критеріями здатності до самоаналізу виявлено наступне:

- найкраще розвинені у студентів такі критерії як ясність і чіткість уявлення про себе; уміння робити відповідні узагальнення щодо себе; загальна логічність у самодослідженні і його висновках; здатність зосереджуватися на власному стані (інтроспекція, за методикою Д. Леонт'єва);

- найбільше потребують розвитку такі критерії як здатність спрямовувати власну пізнавальну активність на себе (загальна рефлексивність за методикою О. Карпова) та здатність подивитися на себе збоку (системна рефлексія, за методикою Д. Леонт'єва).

В цілому, можна говорити про середню здатність студентів-психологів до самоаналізу та їх бажання цю здатність цілеспрямовано розвивати у процесі навчання. Ці результати збігаються з проведеними нами раніше дослідженнями рівня розвитку рефлексії [8] і здатності до самопізнання [7] у студентів соціономічної сфери.

Висновки

1. Для дослідження здатності до самоаналізу у студентів соціономічної сфери нами були виокремлені такі її критерії здатності студентів до

самоаналізу: ясність і чіткість уявлення про себе; здатність спрямовувати власну пізнавальну активність на себе; здатність зосереджуватися на власному стані; здатність подивитися на себе збоку; здатність до деталізації образу Я і, одночасно, уміння бачити себе цілісно; уміння робити відповідні узагальнення щодо себе; загальна логічність у самодослідженні і його висновках. Відповідно до цих критеріїв були дібрані методи і методики дослідження.

2. У дослідженні взяли участь 68 студентів-психологів різних курсів навчання Хмельницького національного університету. За результатами опитувальників виявлено, що рівень здатності студентів-психологів, за всіма досліджуваними критеріями, знаходиться переважно на середньому рівні.

3. Кореляційний аналіз за результатами опитувальників показав деяку залежність таких критеріїв здатності до самоаналізу як здатність подивитися на себе збоку та ясність і чіткість і чіткість уявлення про себе. Виявлено також, що надмірна здатність зосереджуватися на власному стані може призводити до відриву від реальності та ускладнювати ясність і чіткість уявлення про себе.

4. За результатами аналізу продуктів діяльності, виявлено, що рівень здатності до самоаналізу знаходиться на досить високому рівні.

5. Результати анкетування показали значний інтерес досліджуваних до самоаналізу і відповідних навчальних завдань.

6. Виявлено, що здатність до самоаналізу досліджуваних студентів-психологів потребує розвитку, зокрема за такими критеріями як здатність спрямовувати власну пізнавальну активність на себе і здатність подивитися на себе збоку.

Перспективами подальших досліджень убачаються у вивченні інших рефлексивних механізмів та їх вплив на професіоналізацію особистості, виявлення особливостей самоаналізу в інших вікових категоріях, а також за гендерною ознакою.

Список використаних джерел

1. Диференційна психологія : лабораторний практикум для студентів напряму підготовки «Практична психологія» / Л. О. Подкоритова. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – 88 с.
2. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А.В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 5. – С. 45–57.
3. Киричук О. В. Психологічні особливості Я-концепції безробітного : навч.-метод. посіб. / О. В. Киричук, С. О. Тарасюк. – К. : ІПК ДСЗУ, 2012. – 148 с
4. Леонтьев Д. А. Рефлексия хорошая и дурная: от объяснительной модели к дифференциальной диагностике / Д. А. Леонтьев, Е. Н. Осин // Психология. Журнал высшей школы экономики. – 2014. – Т. 11. – № 4. – С. 110–135.
5. Особистісні кризи студентського віку : зб. наук. ст. – Луцьк : Вежа, ВДУ ім. Лесі Українки, 2001. – 110 с.
6. Основи психокорекції з практикумом : методичні вказівки до практичних занять і самостійної роботи студентів напряму підготовки “Практична психологія” / Л. О. Подкоритова. – Хмельницький : ХНУ, 2014. – 62 с. (електронне видання)
7. Подкоритова Л. О. Дослідження особливостей самопізнання майбутніх фахівців соціономічної сфери / Л. О. Подкоритова // Науковий вісник Херсонського державного університету : збірник наукових праць. – Серія «Психологічні науки». – № 2. – 2015. – С. 80–85.
8. Подкоритова Л. О. Дослідження рівня рефлексії майбутніх фахівців соціономічної сфери / Л.О.Подкоритова // Науковий вісник Херсонського державного університету : Збірник наукових праць. – Серія «Психологічні науки». – Вип. 3. – Т. 1. – 2016. – С. 80–84.